

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi

Academic Journal of History and Idea

ISSN: 2148-2292

11(1) 2024

Mass Communication Special Issue

Derleme Makalesi | Review article

Geliş tarihi | Received: 11.11.2024

Kabul tarihi | Accepted: 12.12.2024

Yayın tarihi | Published: 15.12.2024

Nərmin Nəbiyeva

<https://orcid.org/0009-0006-7904-4322>

PhD student, Baku State University, Faculty of Journalism, Department of Multimedia and Electronic Communications, Azerbaijan, narmin.n.noqte@gmail.com

Atıf Künyesi | Citation Info

Nəbiyeva, N. (2024). 44 Günlük Vətən Müharibəsi Sənədli Telefilmlərin Mövzu Predmeti Kimi . Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi Mass Communication Special Issue, 11 (1), 141-153.

44 Günlük Vətən Müharibəsi Sənədli Telefilmlərin Mövzu Predmeti Kimi

Xülasə

İstər ümumölkə, istərsə də onlayn və regional televiziya kanalları, demək olar ki, son 4 il ərzində proqramlaşdırma siyasətində “Böyük Qayıdış” adı altında 44 günlük Vətən müharibəsi mövzusunun gündəmdə saxlanmışlardır. Ərazi bütövlüyünü bərpa edən Azərbaycanın mübarizəsi, bu mübarizənin qəhrəmanları telefilmlərin mövzu seçimində və bilavasitə qəhrəman prototipinin ekran həllində ön sırada dayanmışdır. Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyi tərəfindən döyüş əməliyyatları ilə bağlı intensiv çəkilişlərin aparılması, dron və PUA çəkilişlərinin qurumun rəsmi veb-saytında və sosial şəbəkə hesablarında operativ şəkildə yayımlanması jurnalistlərə kifayət qədər zəngin sənədli xronikal kadrlar vermişdir. I Qarabağ müharibəsi veteranlarının və hərbi ekspertlərin sərrast təhlilləri, müharibənin şahidlərinin sinxronları xronikal kadrların müşayiəti ilə yüksək sənədlilik keyfiyyəti qazanmışdır. Bu araşdırmada II Qarabağ müharibəsi mövzusunun əhatə edən ekran nümunələrinin sənədli telefilmlərin nəzəri-estetik tələblərinə cavab verib-verməsi təhlilə cəlb olunmuş filmlərdən gətirilən nümunələr əsasında tədqiq edilmiş, kino mütəxəssislərinin müsahibələri əsasında isə “Müharibə mövzusunda bədii, yoxsa sənədli filmlər daha təsirlidir?” sualına cavab axtarılmışdır.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/atdd>

Açar sözlər: sənədli televiziya filmi, sənədli telefilm, vətən müharibəsi, qəhrəman prototipi, mövzu seçimi

The 44-Day Patriotic War as the Subject of Documentary Television Films

Abstract

Both national, online and regional television channels have been keeping the topic of the 44-day Patriotic War under the name 'Great Return' in their broadcasting policies for about 4 years. The struggle to restore the territorial integrity of Azerbaijan and the heroes of this struggle have been at the forefront of the choice of the theme of television films and the direct projection of the hero prototype on the screen. The intensive filming of combat operations by the Ministry of Defence of the Republic of Azerbaijan and the rapid publication of UAV and UAV footage on the official website and social media accounts of the organisation provided journalists with a very rich documentary chronicle. Accurate analyses of the First Karabakh War by veterans and military experts, synchronicity of war witnesses, accompanied by chronic footage, have reached a high documentary quality. In this study, it was investigated whether the screen samples dealing with the Second Karabakh War met the theoretical and aesthetic requirements of documentary television films through examples taken from the films subject to analysis, and based on interviews with film experts, an answer was sought to the question 'Is this subject the subject of documentary television films?'. The question 'Are fictional films or documentary films dealing with the subject of war more effective?' was answered. The answer to the question was sought.

Keywords: Documentary Television Film, Documentary Television Film, Patriotic War, Hero Prototype, Topic Selection

Giriş

Sənədli televiziya filmləri (STF) ictimai-siyasi, iqtisadi, eləcə də elm və mədəniyyət sahəsində baş verən hadisələri, yenilikləri və dəyişiklikləri ekrana gətirərək nəinki dövrün güzgüsü rolunu oynayır, eyni zamanda dövrün arxivini, salnaməsini yaradır. Sənədli telefilmlər üçün xarakterik olan bu keyfiyyət STF üzərində çalışan jurnalistlərin, yaradıcı kollektivlərin, həmçinin televiziya kanallarının çiyinə birbaşa və ya dolaylı yolla müvafiq məsuliyyətləri yükləyir: gündəmi izləmək, dövlət və cəmiyyət üçün əhəmiyyət kəsb edən mövzuları müəyyənləşdirmək, mövzularla bağlı qəhrəmanlara çıxış əldə etmək və əlaqəli sənədli materialları, xronikal kadrları filmlərin ssenariləşdirilməsi prosesində istifadə etmək.

2020-ci ildə 44 gün davam edən Vətən müharibəsinin "kiçik ekran"a köçürülməsi, Azərbaycanın tarixi bütövlüyünün bərpasının sübutu olan bu mühüm tarixi hadisəyə mövzu predmeti kimi müraciət edilməsi zəfər tariximizin sənədlər əsasında arxivləşdirilməsində mühüm

rol oynadı. İstər “böyük ekran”, istərsə də yerli televiziya kanalları proqramlaşdırma siyasətində bütün gücünü bu istiqamətdə səfərbər etdi. Məsələn, 2021-ci ildə Mədəniyyət Nazirliyi tərəfindən elan olunan “Böyük Qayıdış” qısametrajlı bədii, sənədli və animasiya film layihələri müsabiqəsi keçirildi (Ələkbərova, 2021). Eyni zamanda “Azərbaycan Televiziyası”, “Mədəniyyət TV”, İctimai Televiziya, “ARB TV”, “Xəzər TV”, “Space TV”, “Real TV” kimi ümumölkə, eləcə də “Baku TV”, “Kəpəz TV”, “Qafqaz TV”, “Kanal S”, “CTV”, “Naxçıvan TV” kimi onlayn və regional televiziya kanalları sənədli televiziya filmlərinin mövzu və qəhrəman seçimi mərhələsində “Qarabağ səhifəsi”ni açdı. Bu isə öz növbəsində ekranlaşdırılmış hər bir sənədli televiziya filminin sənədli ekran publisistikası baxımından, eləcə də jurnalistika kontekstində təhlil olunması üçün ciddi zəmin yaratdı. Nəticədə, müharibə mövzusunə müraciət edən jurnalistlərin STF-nin nəzəri-estetik tələblərini nə dərəcədə bilmələrinin və qazandıqları nəzəri biliklərin filmlərin hazırlanması prosesində düzgün tətbiq edib-etməmələrinin təhlili üçün kifayət qədər praktik nümunələr əldə olundu.

II Qarabağ müharibəsinin sənədli ekran nümunələri əsasında təhlili göstərir ki, müəllif yozumunun əsas daşıyıcısı olan fərdi üslubun təsiri altında müharibə mövzusu fərqli istiqamətlərdə, formatlarda və estetikada özünün vizual həllini tapır. Bu isə sənətkarlıq meyarları baxımından sözügedən filmləri sistemləşdirməyə və təhlil etməyə əsas verir. Eyni zamanda mövzuya müvafiq qəhrəman prototipini qarşılıqlı təsiretmə mexanizmi əsasında çeşidləməyə meydan yaradır. Həmçinin texnologiyanın inkişaf etdiyi rəqəmsallaşma dövründə, multimedianın monomedianı üstələdiyi bir zamanda müharibə mövzusunun işıqlandırılması prosesində istifadə olunan texnoloji yeniliklər, qrafik həllər imkan verir ki, tarixi faktların vizuallaşdırılması prosesində onların rolu və əhəmiyyəti müfəssəl şəkildə araşdırılsın.

1. Müstəqillik dövründə müharibə mövzusu: yanaşmalar, istiqamətlər və sənətkarlıq xüsusiyyətləri

1988-1993-cü illəri əhatə edən daxili siyasi böhran, Dağlıq Qarabağ və ətraf rayonlarda başlayan döyüşlər, 20 Yanvar hadisələri, “əsrin faciəsi” kimi qan yaddaşımıza həkk olan Xocalı soyqırımı, müstəqilliyini qazanan Azərbaycanın ərazisinin 20%-inin işğalı, mülki və hərbi itkilər, ağır döyüşlər və 2020-ci ilə kimi davam edən müharibə şəraiti sənədli televiziya filmləri üzərində çalışan televiziya işçilərinin, kino nümayəndələrinin diqqətindən qaça bilməzdi. I Qarabağ

müharibəsi kimi tarixə yazılan bu dövrdə ekranlaşdırılan sənədli telefilmlər mövzu baxımından dörd istiqamətdə hazırlanırdı:

1. Vətən nisgilini, işğal acısını əks etdirən sənədli telefilmlər;
2. İşğal altında olan bölgələrimizin tarixi, mədəniyyəti, sərvətləri barəsində tamaşaçıları bilgiləndirən sənədli telefilmlər;
3. Müharibənin birbaşa şahidi olan məcburi köçkünlərin, əsirlikdə olan qurbanların xatirələrini, başlarına gələn real hadisələrin nəqlini ekrana gətirən sənədli telefilmlər;
4. Torpaqlarımızın bütövlüyü, toxunulmazlığı uğrunda son damla qanına kimi döyüşən və şəhidlik zirvəsinə ucalan qəhrəmanlarımızı xalqa tanıdan, şəhid ailələrinin ağrısını, həmçinin qürurunu əks etdirən sənədli telefilmlər.

Qeyd edək ki, I Qarabağ müharibəsinin sənədli ekran həlli yüzlərlə filmdə öz əksini tapmışdır. “Ağdamlı günlərimiz” (“Azərbaycan Televiziyası”, 2001), “Ali məqam” (“Lider TV”, “Azərbaycan” redaksiyası, 2002), “40-cı qapının qıfılı” (“STV”, 2003), “20 il. Müstəqillik” (“Azərbaycan Televiziyası”, 2011), “Xocalıya Amerikadan baxış” (“İTV”, 2012), “Günəşin batdığı yer” (“ATV”, “Televiziya Filmləri Studiyası”, 2012), “Azadlıq döyüşü: Horadiz əməliyyatı” (“Azərbaycan Televiziyası”, 2013), “31 Mart soyqırımı” (“İTV”, 2014) “Xocalı dərsi” (“ARB Aran”, “Qulp Studio”, 2018), “Əsgərlər unudulanda ölürlər” (“Aranfilm”, 2018), “Bir qəhrəman vardı” (“İTV”, 2019) kimi sənədli telefilmlər onlardan yalnız bir neçəsidir.

Təhlilə cəlb olunan sənədli telefilmlər belə qənaətə gəlməyə əsas vermişdir ki, sözügedən ekran nümunələrində Dağlıq Qarabağ və ətraf rayonlarımızın işğalı, Xocalı soyqırımının şahidləri və qurbanları, 20 Yanvar faciəsi, eləcə də doğma yurd-yuvasından didərgin düşən yüz minlərlə soydaşımızın ağrı-acısı ekrana gətirilmiş, şahidlərin sinxronları arxiv materialları, real kadrlar və sənədli xronika materiallarının müşayiəti ilə özünün ekran həllini tapmışdır. Bu filmlərdən bəzisi görüntü və səs sırasının müşayiəti ilə müəllif mətni olmadan hazırlanmışdır. Müəlliflər təkcə arxiv materiallarından, əlyazmalardan, müxtəlif sənədli xronika materiallarından istifadə etməmişdilər, eyni zamanda müharibənin qaranlıq qalan məqamlarını araşdırmış, öz yozumlarını və yeni baxış bucağını ekrana gətirmişdilər.

2017-ci ildə “ARB Media Qrup” və “Qulp Studio”nun ekranlaşdırdığı “Şuşanın dağları qara dumanlı” sənədli televiziya filminə nəzər salaq (Youtube.com, 2017a). Film xaribülbülün görüntüsü və Şuşanın işğaldan öncəki sinxron kadrları ilə başlayır. Təsirli diktör mətni ilə müşayiət olunan təsvir sırası, xüsusilə kadrarxası mətnin sinxron kadrlarla tamamlanması və

əyani şəkildə hadisələrin ekrana gətirilməsi filmin təsir gücünü artırır. Müharibə illərində və işğaldan sonra Şuşanın başına gələn tarixi fəlakətlər, şahidlərin dilindən səsləndirilən real həyat hekayələri müşayiətçi kadrlarla təqdim olunur.

Filmin kulminasiya nöqtəsini ermənilərin Qarabağda başladığı separatçı hərəkatın ən qızğın vaxtında – 1991-ci ilin dekabrında Şuşa rayon İcra Hakimiyyətinin başçısı Mikayıl Gözəlovu öz kabinetində qətlə yetirən ömürlük məhkum Elbrus İbrahimovla söhbət təşkil edir. Baş verən hadisənin canlı şahidlərinin, eləcə də qatilin öz dilindən cinayətin addım-addım nəqli seyrçini gərginlikdə saxlayır. Sonrakı kadrlarda Mikayıl Gözəlovun ailəsinin fotoları ekranda görünür, gərginlik dağılır və sənədli film tamaşaçıya kədər sükunətini ötürür. Ardınca şahidlər – o vaxtlar onunla çiyin-çiyinə çalışan insanlar mərhum icra başçısının Şuşa üçün gördüyü işlərdən, öz vəzifəsini inamla və vicdanla idarə etməsindən danışırlar.

Kadrlardan birində 1991-ci ildə MTN-nin Qarabağ üzrə məsul şəxsi olan Ağalar Əliyev: “Bu hadisənin Şuşanın işğalına birbaşa təsiri olub”, – deyərək qəhərlənir. Ardınca Aşağı Gövhər Ağə Məscidi göstərilir, fonda isə hıçqırıq səsləri və xanəndə Tacirin ifasında “Bayatı Şiraz” eşidilir. Növbəti kadrda Ağalar bəyin kameraya baxaraq içən-için ağladığını görürük. Musiqinin müşayiəti ilə Şuşadan didərgin düşən Üzeyir bəyin güllələnmiş heykəli, Şuşanın müharibə illərində və işğaldan öncəki kadrları bir-birini əvəzləyir.

2020-ci ildə 44 günlük Vətən müharibəsində ordumuzun əldə etdiyi şanlı qələbə “Böyük Qayıdış” adı altında müharibə mövzusunda yeni cığır açdı. Artıq mövzu Azərbaycan xalqının qələbəsi, qəhrəman isə müzəffər ordumuz, şəhidlərimiz, igid hərbiçilərimiz və Azərbaycan xalqı idi. Tədqiqatçı N. Quliyev deyirdi ki, müharibə illəri insan xarakterinin açıq şəkildə təzahür etdiyi bir dövrdür və məhz buna görə (...) müharibə mövzusu heç vaxt qurtarmır; o, fasiləsiz olaraq davam və inkişaf edir, yeni-yeni keyfiyyətlər hesabına zənginləşir və dərinləşir (Quliyev, 1981, s.10). N.Quliyevin səsləndirdiyi bu fikirlər bilavasitə çağdaş ekranın sənədli filmlərində öz əksini tapır. Belə ki, hər bir müəllif, yaradıcı kollektiv fərqli yanaşma tərzini, müəllif yozumunu ortaya qoyaraq müharibənin unikal ekran həllini yaratmağa çalışır.

Qeyd edək ki, II Qarabağ savaşında xalqımızın əldə etdiyi şanlı qələbə, Azərbaycan Ordusunun ölkəmizin ərazi bütövlüyü və suverenliyi uğrunda göstərdiyi qəhrəmanlıq mübarizəsi, yurd həsrəti ilə alışıb-yanan həmyerlilərimizin dədə-baba torpaqlarına qovuşması, habelə arxa cəbhədə yumruq kimi birləşən vətəndaşlarımızın fəaliyyəti sənədli telefilmlərin əsas mövzu

istiqlamətlərindəndir. Təhlilə cəlb olunan filmlərin mövzu istiqamətlərini aşağıdakı şəkildə sistemləşdirmək mümkündür:

1. Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü bərpa etməsi;
2. Ali Baş Komandan İlham Əliyevin öndərliyi ilə Azərbaycan xalqının, rəşadətli Azərbaycan Ordusunun düşmən qüvvələri üzərində şanlı qələbəsi;
3. Azərbaycan Ordusunun döyüş əməliyyatları (hərbçilərin döyüşlər barədə xatirələrini paylaşmaları, döyüş əməliyyatlarının həyata keçirilməsi ilə bağlı təhlillər aparmaları, onların sinxronlarının Müdafiə Nazirliyinin təqdim etdiyi real kadrların müşayiəti ilə vizualizasiyası);
4. Şəhid və qazilərimizin qəhrəmanlıqlarının əbədləşdirilməsi və arxivləşdirilməsi (ailə üzvlərinin, döyüş yoldaşlarının sinxronları, qəhrəmanlarımız barəsində xatirələri);
5. İşğaldan azad olunan torpaqlarda yenidənqurma və bərpa işlərinin aparılması, şəhərsalma məsələlərinin qısa zamanda öz həllini tapması;
6. İşğaldan azad olunan ərazilərdə daimi məskunlaşmanın təmin edilməsi;
7. İşğaldan azad olunan torpaqlarda mədəni, tarixi abidələrin dağıdılması, Ermənistan hərbi qüvvələrinin vandallıqları.

Famil Mehdiinin fikrincə, biz çox vaxt qəhrəmanı bir insan olaraq unuduruq, onun ən adi, insani hisslərini kölgədə qoyuruq. İnsanı qarşılaşdığı bütün çətinliklərlə, keçirdiyi müxtəlif psixoloji vəziyyət və əhval-ruhiyyələrlə təsvir etmədən əsla ucaltmaq mümkün deyildir (Mehdi, 1982). STF-nin müasir mərhələsində müharibə, hərbi-vətənpərvərlik mövzularında ekranlaşdırılmış filmlər müxtəlif janrlarda, rəngarəng təqdimat formalarında ekrana gətirilir. Qəhrəmanların xarakterləri ailə üzvlərinin, döyüş yoldaşlarının, dostlarının xatirələri ilə zəngin sinxronların hesabına açılır, biz onları fərqli istiqamətlərdə, yönəldə tanımağa, kəşf etməyə başlayırıq.

“Azərbaycan Televiziyası”nda istehsal olunan “Zəfərin qəhrəmanları” (2022), Qazi Sahil Həsənlilyə həsr olunan “Salam, Sahil” (2022), minaaxtaranlardan danışan “Gizli düşmən” (2022), erməni işğalçıları tərəfindən Xocavənd rayonunun Tuğ kəndindən zorla çıxarılan Qaraşovlar ailəsinin 29 il 7 ay sonra kəndlərinə qayıtmasından danışan “Biz qayıtdıq” (2024), “Qapı” (2024), eləcə də “İTV”də ekranlaşdırılan “Görünməyən qəhrəmanlar” sənədli filmlər silsiləsi (2021-2023), Ali Baş Komandan İ.Əliyevin bənzərsiz siyasətinə işıq salan “Kişi sözü” (2023), 32 illik fasilədən sonra köhnə Laçının 2 sayılı məktəbinin məzunlarının çalınmayan “son zəng”lərini yeni Laçında çalmalarını göstərən “Çalınmayan son zəng” (2024), “ATV”nin imza atdığı “Qalib

komandan” (2021), “44 gün, 44 an” (2021), bununla yanaşı, “Xəzər Media”nın istehsalı olan “Dəmir yumruğa çevrilən ölkə” (2021), “Qartal zirvədə” (2022), “Şuşanın 270 anı” (2022), “ARB TV”də ekranlaşdırılan “Səbrin son gecəsi” (2021), “Müharibə hekayələri” sənədli telefilmlər seriyası (2022), “Laçın” (2023), “Döyüşçü” (2024), 2023-cü ildə “Mədəniyyət TV”nin ard-arda imza atdığı “Vətən aşıqları”, “Zəfər bayrağı”, “Səndən sonra”, Real TV-nin məhsulu olan “Bütövlüyün möhür yeri” (2024), “Ruh yüksəkliyi Kəlbəcər” (2024), regional telekanallarda istehsal olunan “4 Aprel. İnqilab Quliyev” (“ARB Kəpəz”, 2019), “Bir gün xəbər gəldi” (“ARB Cənub”, 2021), “Səssiz nalə” (“Kəpəz TV”, 2021), “Şahgündüz zirvəsi” (“EL TV”, 2022), “Sədərəkdən Şuşaya” (“Naxçıvan TV”, 2023) kimi sənədli televiziya filmləri bu baxımdan maraqlıdır.

2. “Zəfər”in “kiçik ekran”da əks etdirilməsi üsulları: müəllif yanaşmasının formaları

Müəllif yozumunun daşıyıcısı olan fərdi üslub II Qarabağ müharibəsinin ekran həllinə olan jurnalist yanaşmasında koloritliliyi və çoxçeşidliliyi ortaya çıxarmış, xüsusilə üslub normalarında şəxələnmələr nəzərdən qaçmamışdır. Bu müxtəlifliyi bir sıra müəllifin ekranlaşdırdığı sənədli telefilmlərdə görmək mümkündür.

Real TV-nin baş direktoru Mir Şahinin özünəxas yüksək publisistik üslubu imza atdığı sənədli telefilmlərdə, xüsusilə faktların şərhində, müəllif mətnində, tarixi hadisələrin ekrana köçürülməsində özünü göstərir. Kalambur formatından (söz oyunu) istifadə onun bənzərsiz fərdi üslubunun ən önəmli özəlliklərindən biridir. Bunu onun müəllifi olduğu “Dəmir yumruq” (2021), “Dövlət belə quruldu...” (2023), “O-nun böyük iyirmiliyi” (2023), “Bütövlüyün möhür yeri” (2024), “Dumanın üç qatı” (2024) və onlarla digər sənədli telefilmlərdə görə bilirik. Məsələn, “Dəmir yumruq” filminə (Youtube.com, 2021b) müəllif stəndap edir və filmin adı ilə bağlı bənzərsiz yanaşmasını maraqlı formatda ortaya qoyur: “Beş barmağın beşi də bir olmaz” söyləyir. Bu zaman kamera iri planda onun əlini çəkir. Daha sonra orta planda Mir Şahini kameraya baxıb, danışan görürük: “Amma anatomiyanın yazılmamış qanunu və vücudun belə bir halı var ki, beş barmağın beşi də bir ola bilər”. Kamera yenidən iri planda onun əlini çəkir və o, barmaqlarını bükərək yumruq işarəsini göstərir: “Bu halın adı yumruqdur”. Ardınca “oyun” elementini daşısa da, Azərbaycanda yaşayan azsaylı xalqlarımızın öz dillərində 44 günlük Vətən müharibəsinə könüllü yollanmalarını əks etdirən kadrlar ekrana gətirilir. Beləliklə, bu cür vizual həll bütün Azərbaycan xalqını filmin əvvəlində müəllifin göstərdiyi “yumruq” halında birləşdirir.

“Xəzər TV”nin əməkdaşı Elmin Bayramlının ssenari müəllifi olduğu “Pusqu” (Youtube.com, 2023c) sənədli televiziya filminə nəzər salaq. Filmdə müəllif sadə və lakonik təqdimat formasından istifadə etmişdir. Film müəllif mətnindən daha çox real faktlar, görüntülər, sinxronlar üzərində qurulmuşdur. Qeyd edək ki, Elmin Bayramlı müəllifi olduğu filmlərdə, əsasən, situasiyaya müvafiq olaraq tematik, hadisəli və sinxron reportaj formatlarından istifadə edir. Ümumiyyətlə, hər bir yaradıcı kollektiv, müəllif bu və ya digər şəkildə çalışdığı qurumun dəstxətini, “imza”sını, üslubunu mənimsəyir, bu da ortaya çıxan ekran məhsulunun təqdimat formasında, üslub normalarında, audiovizual dilində öz əksini tapır. Belə ki, “Xəzər TV”nin ekranlaşdırdığı və 44 günlük Vətən müharibəsini əks etdirən sənədli telefilmlərdə analogiyanı, ən əsası “xəbərcilik ənənəsini” daha sıx görə bilərik. “Dəmir yumruğa çevrilən ölkə” (2021), “Kod adı: Yaşma” (2021), “Qartal zirvədə” (2022), “Əks-hücuma 10 dəqiqə qalmış” (2023), “Danışır Xocalı” (2024) kimi filmlər buna misaldır.

Müharibə mövzunu əhatə edən bəzi sənədli televiziya filmlərində isə bədii-publisistik üslub hakim olur. Belə filmlərdə metaforalardan, mübaliğə və bənzətmələrdən istifadənin sıxlığı gözdən qaçmır. “ARB TV”nin ekranlaşdırdığı “Səbrin son gecəsi” (Youtube.com, 2021d) filmindən bir hissəyə baxaq:

K/A (kişi səsi): *Mən əsgər formasıyam. Amma adi əsgərin forması yox. Qalib əsgərin forması! Kimin üçün isə bəy paltarına, kimin üçün isə ağ kəfənə növbə çəkdim.*

K/A (qadın səsi): *Şaxtalı Qarabağ gecələrində anaları kimi qucaqladım onları. Ana qucağının istisi kimi olmasa da, onları ana qucağından əmanət aldım.*

Göstərilən nümunələrdə kadrarxası müəllif mətnində istifadə olunmuş cümlələrin strukturu sadə, fikir və məzmun anlaşıqlı, nitq isə rəvandır. Xüsusilə ikinci nümunədə film boyu əsgər formasının, ayaqqabısının və papağının “dilə gəlməsi”, onları qürurla daşıyan sahibinə kənardan baxışları situativ metaforanın gücünü ortaya qoyur. Müəllifin kadrarxası mətnin məntiqini izləyərək “qalib əsgərin forması” hissəsindəki mətnin səsləndirilməsində kişi, “analara kimi qucaqladım onları..” hissəsinin səsləndirilməsində isə qadın səsinə istifadə etməsi təqdirəlayiqdir. Bununla belə, filmin şərti alleqoriya üzərində qurulması, metaforalara ağırlıq verilməsi, müəllif mətnində və səsləndirmədə bədii-publisistik, yüksək publisistik üslubun hakim olması onu sənədli televiziya filminin reallığından uzaqlaşdırmış, müəllif yorumunun gerçəkliyə müdaxiləsi gözdən qaçmamışdır.

Müasir dövrdə müharibə mövzusu üzərində araşdırma aparan zaman jurnalistlərin imza atdıqları sənədli telefilmlərin təhlili müvafiq nəticələrə gəlməyə əsas vermişdir:

- Bədii-publisistik, yüksək publisistik üslublara üstünlük verilmişdir;
- Reportaj (situativ, tematik və sinxron) formatından daha sıx istifadə edilmişdir;
- Əsasən, portret, portret müsahibə janrına müraciət olunmuşdur;
- Sənədlilik keyfiyyəti daşıyan, amma veriliş formatında ekran həllini tapan filmlərin STF adı altında təqdim olunması gözdən qaçmamışdır.

3. Vətən müharibəsinin sənədli ekran həllinin kinoşünaslar tərəfindən təhlili

Dramaturji strukturun mərhələlərinin gözlənilməsi, qəhrəmanın ziddiyyətdən doğan hadisəlilik əsasında daxili xarakterinin, əsl kimliyinin açılması, eyni zamanda psix-estetik keyfiyyət daşması, tamamlanmış sonluğunun olması STF-ni digər sənədli ekran nümunələrindən fərqləndirir. Təhlil olunan sənədli televiziya filmləri isə belə qənaətə gəlməyə əsas verir ki, araşdırdığı mövzudan asılı olmayaraq, jurnalistlər STF-nin nəzəri-estetik tələblərini nəzərə almadıqlarından müharibə mövzusunda ekranlaşdırılmış filmlər daha çox veriliş, reportaj təəssüratı oyadır. Ona görə də kino mütəxəssisləri müasir dövrdə televiziya filmlərinin “Qarabağ səhifəsi”nin təhlilinə birmənalı yanaşmırlar və sözügedən ekran nümunələrini sənətkarlıq yanaşması baxımından tənqid etməkdən çəkinmirlər.

Çağdaş efir məkanında tez-tez Milli Qəhrəmanlar haqqında çəkilən sənədli telefilmlərə rastlayırıq. Onların əksəriyyətinin veriliş estetikasında hazırlanması gözdən qaçmır. Bu sahədə Azərbaycanın kifayət qədər təcrübəsi olduğunu deyən sənədli film mütəxəssisləri – Təranə Əlizadə, Əlisa Cəbbarov bildirirlər ki, televiziya rejissorlarının bu işə cəlb edilməsi müəyyən hallarda filmləri veriliş səviyyəsinə endirir. Bu işlə sırf sənədli kino rejissorlarının məşğul olmalı olduğunu düşünən ekspertlər vurğulayır ki, televiziya rejissoru sənədli filmə uğur gətirə bilməz (Sarıyeva, 2017).

Maraqlıdır ki, bir sıra kino işçiləri və ictimai xadimlər müharibənin ekran həllinin məsuliyyətini daha çox sənədli deyil, məhz bədii filmlərə kökləyirlər. Məsələn, rejissor Tahir Əliyev bildirir ki, kinomuzun Qarabağ səhifəsi son 30 ildə yalnız ümid, “biz qayıdacağıq”, “gələcək bizimdir” kimi şüarlar üzərində qurulmuşdur. Yəni bu o deməkdir ki, II Qarabağ müharibəsinə qədər ekranlaşdırılmış filmlərdə sonluq yox idi. Qələbə isə artıq filmlərin tamamlanması, bəlli sonluğun verilməsi deməkdir. Tahir Əliyev həmçinin müharibəni təqdim etmək üçün sənədli, yoxsa bədii effektivlik məsələsinə də toxunur və deyir ki, müharibənin aktiv dönməndə əsas güc xronikanın

üzərinə düşür, amma Dağlıq Qarabağ müharibəsinin həqiqətlərini dünyaya çatdırmaq üçün əsas olan bədii filmlərdir (Azəri, 2020). Millət vəkili, yazıçı Aqil Abbas da öz növbəsində hesab edir ki, müharibə haqqında sənədli filmlər çəkilməlidir, amma ən vacibi bədii filmlərin çəkilməsidir. Çünki sənədli filmdən fərqli olaraq bədii filmin auditoriyası genişdir və o, daha çox təsir gücünə malikdir (Oxu.az, 2021).

“Xalq qəzeti”ndə dərc olunan “Müharibə mövzusu böyük ekranda” sərlövhəli məqalədə isə qeyd olunur ki, Ali Baş Komandanın 44 gündə xalqa müraciətləri, əsgərlərimizin qəhrəmanlıqları əsl salnamədir, tarixdir, bütöv seriallar üçün münbit materialdır. Həmçinin bildirilir ki, dünya insanına toxunacaq filmi ərsəyə gətirmək üçün yaradıcı heyətin 60-70%-nin yerli kino işçilərindən ibarət olması labüddür. Çünki faciəni yaxından yaşamayan, hiss etməyən insan onu doğru duyğularla ekrana daşıya bilməz (Nəcəfxanlı, 2023).

“Səs” qəzetində yayımlanan “Haradasan, ay Azərbaycan kinosu?!” başlıqlı məqalədə isə 44 günlük Vətən müharibəsinin qürurunu, şəhid-qazilərimizin igidliyini, ordumuzun gücünü, dövlətimizin iradə və əzmini ortaya qoyan sanballı bir filmin hələ də ərsəyə gətirilməməsi məsələsinə toxunulmuşdur. “Haradasan, Azərbaycan kinosu? Biz səni gözləyirik!” cümləsi ilə məqaləsini tamamlayan müəllif Mətanət Məmmədova çağdaş televiziya məkanında tarixi tarixə bağlayan, faktlar toplusu olan filmlərin hələ də ekranlaşdırılmamasını ciddi şəkildə tənqid etmişdir (Məmmədova, 2023). Tanınmış kino mütəxəssislərinin və ictimai xadimlərin yerli media subyektlərinə təqdim etdikləri müsahibələrdən də göründüyü kimi, 44 günlük Vətən müharibəsinin salnaməsinin, arxivinin yaradılması üçün sənədli filmlərin əhəmiyyəti vurğulansa da, məhz tarixi həqiqətlərimizin dünyaya çatdırılmasında əsas gücün, məsuliyyətin bədii, bədii-sənədli filmlərin üzərinə düşməsi məsələsi qabardılmışdır. Eyni zamanda II Qarabağ savaşını dərinədən əks etdirən sanballı ssenarilərin hazırlanmaması da tənqid olunmuşdur.

Senari məsələsinə gəlincə, Vətən müharibəsi mövzusunda müraciət edən jurnalist sənədli telefilm üçün ssenarini hazırlamazdan öncə dəlillər, faktlar toplamalı, onları mənimsəməli, paralel olaraq real kadrları, real hadisələri, real qəhrəmanları ekrana gətirməli və əlbəttə ki, oyun elementlərindən, yenidən canlandırma üsullarından qaçmalıdır. Həmçinin dramaturji strukturun nəyə xidmət edəcəyini araşdırmaq, tutarlı sənədli materiallar toplamaq, ssenarinin yalnız söz yığınınan, söz oyunundan, bənzətmələrdən ibarət olmamasına diqqət yetirmək lazımdır.

“Dəmir” ssenari və dəyişdirilmiş ssenari əsasında ekranlaşdırılan bu filmlərdə qəhrəmanların sinxronlarına müdaxilə olunmaması, qazilərin, şəhid ailələrinin əsl hiss-

həyəcanlarını, duyğularını dilə gətirmələri, yüksək emosionallıqla xatirələrini bölüşmələri, bəzi məqamlarda isə nəql etdikləri hər hansı xatirənin ssenarinin gedişatını dəyişməsi filmlərin estetik bünövrəsini daha da möhkəmləndirir. Bu məqamda jurnalist hadisələrin reallığından doğan gedişat hesabına filmin sonrakı taleyini müəyyənləşdirməli, amma eyni zamanda bu dəyişikliyin dəyişməz müəllif yozumuna xidmət göstərməsinə çalışmalıdır.

Nəticə

Sənədli televiziya filmləri televiziya proqramlarının elə bir sənədli formasıdır ki, istənilən sahədə baş verən yeniliklər və dəyişikliklər bilavasitə onun mövzu siyasətində və qəhrəman prototipinin axtarışında öz əksini tapır. Bu baxımdan ən yeni tariximiz olan, həm döyüş meydanında, həm də arxa cəbhədə Azərbaycan xalqının, ordusunun birliyini əks etdirən sənədli televiziya filmlərinin ekranlaşdırılması olduqca önəmlidir. Çünki bu filmlər təkcə müasir tariximizin deyil, eyni zamanda televiziyanın özünün arxivini, salnaməsini yaradır. Salsnaməsi olmayan televiziya isə hər hansı ciddi uğurdan, inkişafdan söhbət gedə bilməz.

I və II Qarabağ müharibəsini ekranlara daşıyan STF-nin təhlili belə qənaətə gəlməyə əsas verir ki, 2020-ci ilə kimi ekranlaşdırılmış sənədli telefilmərin mövzusunda vətən həsrəti, məğlubiyyət hissi, işğal altında qalmış torpaqlarımızı uzaqdan izləyərək keçirdiyimiz gizli utanc duyğusu hakim idisə, 44 günlük Vətən müharibəsində istər müəllif mətnində, istər kadrarxası mətnlərdə, istərsə də sinxronlarda qələbə, qalib xalq, bütövlüyünü bərpa edən Azərbaycanın qururu ön plandadır. Üstəlik işğaldan azad edilmiş ərazilərə köçürülmə, quruculuq və bərpa işlərinin hesabı da filmlərin tədqiqat mövzusunda daxildir.

Bundan əlavə, 2020-ci ildə Dağlıq Qarabağ istiqamətində döyüş əməliyyatları zamanı Müdafiə Nazirliyinin PUA-lar və digər texniki vasitələrlə apardığı çəkilişlər sənədli televiziya filmləri üzərində çalışan yaradıcı heyətə ciddi sənədli xronikal kadrlar, arxiv materialları verdi. Xüsusilə ssenariyə müvafiq olaraq bəzi informativ materialların qrafik həllər, infoqrafika vasitəsilə təqdimatı STF-nin estetik mahiyyətinə canlılıq gətirdi, quru müəllif mətnini informasiyanın texnoloji yeniliklərin təsiri altında vizualizasiyası əvəzlədi. Müasir dövrdə II Qarabağ müharibəsini əhatə edən sənədli televiziya filmlərinin estetik təhlili ilə bağlı əldə olunan nəticələrə gəlinə:

–Filmlər daha çox bədii-publisistik, yüksək publisistik üslubda hazırlanır;

–Mövzu əsas etibarilə portret müsahibə janrında, “danışan başlar” prinsipi əsasında özünün ekran həllini tapır;

–Bənzətmələrdən, söz oyunlarından, mübaliğələrdən sıx istifadə olunur;

–Müəllif yozumunun gerçəkliyə müdaxiləsi, tamaşaçılara istiqamət verməsi, bəzən ittihamçı, bəzi hallarda isə müdafiəçi mövqeyində dayanması gözdən qaçmır;

–Dramaturji strukturun qaydaları gözlənilmədiyindən filmlər reportaj, veriliş təəssüratı bağışlayır.

Son olaraq, kino mütəxəssislərinin ayrı-ayrı media qurumlarına verdikləri müsahibələr belə qənaətə gəlməyə əsas verir ki, xalqımızın tarix yaddaşının daim iti qalması, eyni zamanda həm dövrün, həm də televiziyanın özünün vizual salnaməsinin yaradılması üçün sənədli televiziya filmlərinə müraciət olunması olduqca önəmlidir. Lakin tarixi həqiqətlərimizin dünyaya çatdırılması, dünya mediasının haqlı davamızın əsl mahiyyətini anlaması üçün güclü estetik bünövrəsi olan bədii filmlərin istehsalı zəruridir.

Ədəbiyyat siyahısı

Azəri, L. (2020). Vətən müharibəsinin kino yolçuluğu.

<https://www.medeniyyet.az/page/news/55074/Veten-muharibesinin-kino->

Ələkbərova, L. (2021). 2021-ci ildə kino yaddaşına yazılanlar.

<https://www.medeniyyet.az/page/news/60504/.html>

Quliyev, N. İ. (1981). *Vətənpərvərlik və qəhrəmanlıq motivləri*. Yazıçı.

Mehdi F. A. (1982). *Bədii publisistika*. Maarif.

Məmmədova, M. (2023). Haradasan, ay Azərbaycan kinosu?!

<https://sesqazeti.az/news/social/1079710.html>

Nəcəfxanlı, Ə. (2023). Müharibə mövzusu böyük ekranda.

<https://xalqgazeti.az/az/medeniyyet/144707-muharibe-movzusu-boyuk-ekranda>

Oxu.az. (2021). Vətən müharibəsi filmlərdə necə əks olunacaq? <https://oxu.az/medeniyyet/veten-muharibesi-filmlerde-nece-eks-olunacaq>

Sarıyeva, İ. (2017). Milli Qəhrəmanlar haqda çəkilən sənədli filmlərdə nələr çatışmır?

<https://www.baki-xeber.com/medeniyyet/66833.html>

Youtube. (2017a). Şuşanın dağları qara dumanlı.

https://www.youtube.com/watch?v=GZzkumdn_CE&t=6s&ab_channel=QULPSTUDIO

Youtube. (2021b). Dəmir yumruq.

https://www.youtube.com/watch?v=5D2eJG9Gz6w&t=1970s&ab_channel=REALTV

Youtube. (2021d). Səbrin son gecəsi.

https://www.youtube.com/watch?v=zufk0cYC3WM&ab_channel=ARBTv

Youtube. (2023c). Pusqu.<https://www.youtube.com/watch?v=Xtk4KzEjMao&t=444s&a>